

Universiteit
Leiden
The Netherlands

De betekenis van links-rechts in electoraal onderzoek

Niemöller, B.; Eijk, C. van der

Citation

Niemöller, B., & Eijk, C. van der. (1985). De betekenis van links-rechts in electoraal onderzoek. *Acta Politica*, 20: 1985(1), 45-58. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3452551>

Version: Publisher's Version

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3452551>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Onderzoek

De betekenis van links – rechts in electoraal onderzoek

B. Niemöller en C. van der Eijk

I. Inleiding

Modellen waarin zowel partijen als kiezers in een gemeenschappelijke ruimte geplaatst kunnen worden zijn onontbeerlijk om het electorale onderzoek verder te ontwikkelen. In tegenstelling tot de klassieke, sterk sociologisch getinte en beschrijvende aanpak hebben ruimtelijke modellen in ieder geval de volgende voordelen:

(a) ruimtelijke modellen maken het mogelijk veranderingen in de aanbodsstructuur van partijen te expliciteren en in de analyse te betrekken. Het is niet nodig partijen te beschouwen als onveranderende grootheden louter omdat hun naam ongewijzigd blijft. Evenmin is het nodig veranderingen die relevant zijn slechts op ad-hoc wijze verbaal aan te duiden. Door de ter zake doende ruimte voor verschillende tijdstippen te vergelijken blijkt eenvoudig welke partijen in welke opzichten en in welke mate veranderd zijn. Door dit alles behoeft een verklaring van electorale verandering zich niet uitsluitend op kiezers te richten, maar kan ook de dynamiek van het partijstelsel in de beschouwingen worden betrokken.

(b) ruimtelijke modellen brengen ordening in de verzamelingen van partijen en kiezers. Hoewel in commentariërende beschouwingen al lang 'dimensies' worden onderkend waarlangs partijen te ordenen zijn gaat veel empirisch onderzoek er impliciet nog steeds vanuit dat alle paren partijen onderling even verschillend zijn, met andere woorden, dat zij slechts op nominaal niveau onderscheiden kunnen worden. Zo'n zienswijze sluit duidelijk aan op de sociologische visie dat partijen gezien moeten worden als de 'natuurlijke' representanten van scherp onderscheiden bevolkingsgroepen. Voorzover deze visie ooit een adequate beschrijving heeft gegeven doet zij dat in de laatste 15 tot 20 jaar in ieder geval niet meer (Andeweg, 1982; Van der Eijk & Niemöller, 1983^a: 147-192, 1984^b). De door ruimtelijke modellen geboden ordening maakt een eenvoudige empirische vergelijking mogelijk van de mate waarin eenzelfde ruimtelijke configuratie in overeenstemming is met verschillende empirische domeinen zoals: kie-

zersgedrag, coalitievorming, roll-call gedrag, etcetera.

(c) ruimtelijke modellen maken het mogelijk electorale verandering genuanceerder dan louter in zwart-wit termen te beschrijven en analyseren. Partijwisselaars kunnen bijvoorbeeld onderscheiden worden naar de mate van gelijkenis van de partijen waartussen zij wisselen. Voor wat betreft verkiezingsuitslagen kan expliciet gekeken worden naar de mate waarin een machtsverdeling over de relevante dimensie(s) veranderd is en hoeft niet te worden volstaan met een op zich weinig informatieve telling van het aantal zetels dat in andere (partij)handen overgaat. Dit geeft tevens verfijndere mogelijkheden bij onderzoek naar processen van eventuele de- en re-alignment.

(d) ruimtelijke modellen maken het mogelijk besluitvormingsregels en -criteria voor keuzegedrag van kiezers te expliciteren en empirisch te toetsen (Bronner en De Hoog, 1978; Van der Eijk en Niemöller, 1983^a: 276-300). Bij voldoende confirmatie van de opgestelde modellen wordt het in principe ook mogelijk aan te geven in welke mate diverse factoren (zoals algemene politieke factoren, kenmerken van lijsttrekkers of opstelling t.a.v. specifieke issues) hebben bijgedragen aan een verkiezingsresultaat (of veranderingen daarin). Zelfs zonder te komen tot een compleet model voor 'normal vote analysis' (Converse, 1966) kunnen langs deze lijn interessante inzichten verworven worden zoals blijkt uit recente bijdragen van Irwin (1983) en Schmidt (1984).

Het uitzicht op bovengenoemde voordelen heeft, te zamen met de gebleken steriliteit van sociologische of sociaal-structurele benaderingen van electorale verandering, ons er in ons proefschrift toe gebracht een links-rechts ruimte met enige nadruk te presenteren als basis voor analyses van electoraal gedrag en veranderingen daarin (Van der Eijk & Niemöller, 1983a; 193-347). Tot ons genoegen is dit niet onopgemerkt voorbijgegaan en is er bij verschillende gelegenheden ondersteunend als ook kritisch commentaar naar voren gebracht op zowel onze conceptuele en theoretische uitwerking als op onze operationalisaties en analyses. In dit artikel zullen wij nader ingaan op een aantal echte of vermeende vraagpunten die op ons werk betrekking hebben.

2. De links-rechts ruimte – een recapitulatie

Voor een goed begrip van de punten die hierna naar aanleiding van ons proefschrift naar voren worden gebracht volgt eerst een beknopte samenvatting van de daar gevolgde werkwijze.

In *Electoral Change in the Netherlands* stellen wij voor een eenvoudige ruimtelijke representatie van partijen en kiezers te gebruiken, namelijk een ééndimensionale. Met deze ruimte zouden verschillen en overeenkomsten in links-rechts ideologie van partijen en kiezers moeten worden aangeduid. De overwegingen om deze ruimte te gebruiken zijn overwegend van theoretische aard, en worden ondersteund door bestaande empirische kennis. De theoretische achtergrond is in eerste instantie bepaald door het werk van Downs (1957) dat uitzicht biedt op de mogelijkheid één ruimtelijke representatie te gebruiken voor twee verschillende soorten empirische verschijnselen: de onderlinge concurrentie tussen partijen om de kiezersgunst, en het voorkeursgedrag van kiezers¹. Downs (1957: 115-116) postuleert deze ruimte als ééndimensionaal en duidt haar aan als links-rechts. Daarnaast kunnen ook de inzichten van Schattschneider (1960) over de wijze waarop maatschappelijke tegenstellingen en conflicten politiek gestructureerd worden, gebruikt worden ter ondersteuning van het vermoeden dat er één overheersende conflict-dimensie in een politiek systeem bestaat. De empirische rechtvaardiging voor het uitgangspunt van het gebruik van de links-rechts dimensie is gelegen in een overzicht van een reeks onderzoeken naar de structuur van het Nederlandse partijstelsel (p. 215-225). Daaruit blijkt dat steeds een links-rechts dimensie als belangrijkste in de empirisch gevonden configuraties valt te herkennen. Het feit dat er tussen een groot aantal verschillende onderzoeken geen overeenstemming is over eventuele 2e of 3e dimensies, dat interpretaties hiervan door de betreffende onderzoekers vaak niet consistent zijn, en dat met name in hogere dimensies verschijnselen als ruis, data-afhankelijkheid en algoritme-artefacten zich sterk manifesteren, maakt dat uit de bestaande kennis vooralsnog geen dwingende noodzaak naar voren komt om de verdere analyses te starten met een meerdimensionaal uitgangspunt.

De operationalisatie van de links-rechts ruimte geschiedt op een zeer eenvoudige basis. Enquêtegegevens worden gebruikt waarbij respondenten is gevraagd zowel zichzelf als de politieke partijen een plaats toe te kennen op een 'rating-scale' van 10 (soms 7) categorieën waarvan de uiteinden zijn aangeduid als 'links' respectievelijk 'rechts'. Omdat echter in de Nederlandse literatuur verschillende malen is opgemerkt dat de termen links en rechts allesbehalve eenduidig zouden zijn (Lipschits, 1969; Bronner en De Hoog, 1978: 139) onderwerpen wij deze eenvoudige operationalisatie allereerst aan een uitgebreide validering. Hierbij wordt met name gekeken of, in de afwezigheid van unanimiteit over partijposities en de aanwezigheid van verschillen in verbale omschrijving van wat men zelf onder de termen verstaat, respondenten impliciet meerdere (verschillen-

de) kenmerken gebruiken als hen wordt gevraagd beoordelingen op een links-rechts schaal te geven, en of verschillende groepen van respondenten deze 'rating-scale' op een systematisch verschillende wijze hanteren. Voor deze validering gebruiken wij verschillende meerdimensionale schaalmethoden. Onze conclusie is dat, ongeacht de inhoudelijke betekenis die men aan de termen links en rechts hecht, tussen de individuele configuraties van links-rechts partijconcepties zulke geringe verschillen bestaan dat het gerechtvaardigd is te spreken van 'de' links-rechts dimensie. De afwijkingen van individuele links-rechts percepties van dit globale beeld zijn onvoldoende om te veronderstellen dat er meerdere, van elkaar te onderscheiden kenmerken, achter deze termen schuilgaan; deze afwijkingen blijken bovendien niet systematisch samen te hangen met andere kenmerken van respondenten zoals hun eigen links-rechts score of hun mate van godsdienstigheid.

Na de, naar onze mening, voldoende validering van de links-rechts 'rating-scale' kunnen de met dit instrument verkregen gegevens gebruikt worden in ruimtelijke analyses. Wij hebben hierbij benadrukt dat dat op verschillende manieren kan gebeuren. Op geaggregeerd niveau wordt de links-rechts partijruimte bepaald door het gemiddelde van de individuele percepties, maar dit laat onverlet dat op individueel niveau representaties van deze ruimte bestaan die hier min of meer van zullen afwijken. Of de geaggregeerde dan wel de individuele representatie van de ruimte gebruikt wordt hangt af van de specifieke vraagstelling die men wil beantwoorden.

Op geaggregeerd niveau kan het partijstelsel object van analyse zijn. Vragen die dan van belang zijn betreffen de veranderingen in de aanbodsstructuur van partijen in links-rechts termen (p. 247-254), de mate waarin verkiezingsuitslagen de krachtsverhoudingen langs een links-rechts as doen verschuiven (p. 266-271), en de wijze waarop door de tijd het beeld van partijen verandert (p. 275, 415-428).

Op het niveau van het politieke systeem kan men zich afvragen of de diverse partijen hun kiezers representeren (uitgaand van de geaggregeerde ruimte, p. 260-262), en of kiezersgedrag opgevat kan worden als rationeel gedrag in Downsiaanse zin, dat wil zeggen als maximalisatie van voorkeur in links-rechts termen. Dit laatste vereist een analyse op basis van de individuele representatie van de ruimte, in samenhang met assumpties over de relatieve stabiliteit van links-rechts voorkeuren (p. 276-294). De voornaamste conclusies die wij trekken houden in:

- dat het partijstelsel als geheel over een periode van ruim tien jaar vrij stabiel is gebleven, hoewel sommige partijen sterk van plaats zijn veranderd en er ook op kleinere schaal fluctuaties optreden
- dat individueel stemgedrag voor een groot deel kan worden beschouwd

als rationeel gedrag in Downsiaanse zin. Veranderingen in partijvoorkeur lijken eveneens rationeel in deze betekenis te zijn.

In deze samenvatting hebben wij met name op 3 punten de nadruk gelegd: wat voor ruimte hebben wij als analysekader gekozen, hoe hebben wij deze ruimte geoperationaliseerd, en hoe hebben wij deze ruimte gebruikt in inhoudelijke analyses. Over elk van deze 3 punten kan een aantal opmerkingen worden gemaakt, en dat is bij verschillende gelegenheden ook gedaan². Achtereenvolgens zullen wij vraagpunten over deze aspecten bespreken.

3. De betekenis van de links-rechts ruimte

Onze analyses zijn gebaseerd op een links-rechts ruimte waarin zowel partijen als kiezers een plaats hebben. Deze ruimte is er een die links-rechts percepties van partijen en zelfpercepties in kaart brengt. Zij is dus niet zonder meer, zoals kennelijk wel gedacht wordt, een representatie van alle, of van alle voor keuzegedrag relevante percepties van politieke partijen. De links-rechts ruimte is een deelruimte van een algemenere perceptie- of cognitieve ruimte. Hoe belangrijk dit deel is kan slechts empirisch worden vastgesteld. De verwarring over de aard van de links-rechts ruimte komt onder andere bij Middendorp tot uiting die stelt (1983: 494) dat

'... de analyse van de dimensionaliteit van de "party-space" in termen van één links-rechts dimensie overtuigender zou zijn geweest indien de respondenten (...) niet was gevraagd de politieke partijen te ordenen... van links naar rechts! (...) Indien deze links-rechts dimensie als enige of voornaamste naar voren zou zijn gekomen op basis van een *algemene preferentie-vraag*, dan zou men theoretisch veel sterker in zijn schoenen staan ...'

Uit de eerder gegeven recapitulatie van onze analyses wordt duidelijk dat hier een misverstand in het spel is. Wij onderzoeken *niet* wat de dimensionaliteit van de Nederlandse partijruimte is. De MDS-analyses die wij plegen worden dan ook niet in dit kader ondernomen, maar ter validering van de operationalisatie (door middel van een 'rating-scale') van een op theoretische overwegingen gekozen links-rechts ruimte.

Terzijde zij hierbij opgemerkt dat naar onze mening algemene uitspraken en discussies over 'de' dimensionaliteit van 'het' partijstelsel weinig zinvol zijn. Te vaak wordt hierbij over het hoofd gezien dat:

- de constructie van een partijruimte geen doel op zichzelf kan zijn, maar een hulpmiddel in de analyse van bepaalde empirische verschijnselen. Een ruimte is een geschikt hulpmiddel als de daarin gespecificeerde dimensies

(c.q. kenmerken) en ruimtelijke relaties (c.q. afstanden) in staat zijn de te onderzoeken verschijnselen te verklaren of te beschrijven. Het is heel wel mogelijk dat aard en aantal van de hiertoe benodigde dimensies per te onderzoeken verschijnsel verschilt.

– het genereren van partijruimten via meerdimensionele schaalanalyses van algemene gelijkenis- of preferentiedata, zoals Middendorp voorstelt, leidt tot resultaten die sterk afhankelijk zijn van allerlei aspecten van dataverzameling, dataconstructie en van de gebruikte algoritmen (zie ons proefschrift, p. 209, 215-225). Van de dimensies van op zulke wijze geconstrueerde configuraties is, louter door hun bestaan, nog niet aangetoond dat zij relevant zijn in de beschrijving en verklaring van de verschijnselen waarin men geïnteresseerd is. Voorzover toch op zulke studies wordt afgegaan, zoals Middendorp als noodzakelijk suggereert, blijkt overigens wel dat daar steeds een als links-rechts te interpreteren dimensie als allerbelangrijkste of zelfs als enige naar voren komt (p. 220-225).

Wij pretenderen dus niet dat met het links-rechts kenmerk alle cognities die kiezers van partijen hebben zijn uitgeput (p. 246-247), noch dat er geen andere ter zake doende factoren zijn voor de verklaring van stemgedrag en stemwisseling (p. 258, 305). Tenminste voorzover kiezersgedrag niet volledig uit het links-rechts aspect verklaard kan worden is er plaats voor de introductie van additionele determinanten in de analyse. Anderzijds, aangezien het links-rechts kenmerk wel in een ruime meerderheid van de gevallen tot een adequate verklaring leidt, kan het naar onze mening niet gemist worden in empirische theorieën over kiesgedrag.

4. De operationalisatie van de links-rechts ruimte

Zoals in de recapitulatie is uiteengezet wordt de links-rechts ruimte geoperationaliseerd op basis van de antwoorden van respondenten op een links-rechts 'rating-scale' van 10 categorieën. Wij hebben een aantal validerende analyses ondernomen om de mogelijke tegenwerping te onderzoeken dat de vage stimuli 'links' en 'rechts' voor verschillende mensen geheel verschillende betekenissen hebben, of voor afzonderlijke individuen steeds wisselende betekenissen of überhaupt geen betekenis hebben. Een van de conclusies die wij op basis van deze analyses trekken is dat '... the terms left and right carry the same cognitive meaning for all kinds of persons' (p. 240), en dat de 10-puntsschaal daarom een voldoende valide basis voor onze verdere analyses vormt. Op deze conclusies is met name door Croon en Stouthard kritiek geleverd. Wij zouden de naar hun mening aanwezige assimilatie- en contrasteffecten in de links-rechts percepties van partijen

niet onderkennen. Hierdoor zouden in de (individuele) links-rechts representaties van de ruimte en dus ook in de daarin gedefinieerde afstanden, nogal wat ideosyncratische elementen zijn bevat waardoor zij bezwaarlijk als operationalisering van het begrip 'ideologische ruimte' zouden kunnen dienen.

De assimilatie- en contrasteffecten zouden, indien werkzaam, moeten leiden tot het volgende. Contrast: personen die zichzelf links plaatsen percipiëren rechtse partijen als extra rechts, en rechtse personen percipiëren linkse partijen als extra links; assimilatie: linkse zowel als rechtse personen zien de partijen waarmee zij zich vereenzelvigen als extra dicht bij hun eigen positie (Croon en Stouthard, 1984, p. 346). De tegenwerping dat belangrijke assimilatie- en contrasteffecten in de data aanwezig zouden zijn verraste ons, aangezien eerder met name Niemöller (1980) uitgebreid onderzoek naar zulke effecten heeft gedaan maar de significantie daarvan niet heeft kunnen constateren. Wij hebben het werk van Croon en Stouthard dan ook met grote aandacht bestudeerd, zonder dat het ons evenwel mocht overtuigen. Beknopt samengevat geven de volgende punten aan waarom wij hun conclusies niet over kunnen nemen.

1. Ter illustratie van de aanwezigheid van genoemde effecten merken Croon en Stouthard onder andere op (p. 346): 'personen die zichzelf linkser achten dan de VVD scoren deze partij gemiddeld 3.15 punt rechtser op een tien-puntsschaal dan personen die zich rechtser achten dan de VVD'. Dit lijkt een indrukwekkende bevestiging van hun stelling te zijn dat 'de eigen positie op het continuum mede bepalend is voor de scores die men aan politieke partijen toekent' (p. 347). Toch is het dit niet, maar een eenvoudig artefact van ondernomen vergelijkingen. De 'vondst' dat respondenten die zichzelf links van de VVD plaatsen deze partij veel rechtser zien dan degenen die zelf rechts van de VVD staan komt tot stand doordat een voor dit doel niet zinvolle groepering van de respondenten aan de vergelijking ten grondslag ligt. Zonder enige data-analyse kunnen wij al de volgende soort uitspraken doen die mede leiden tot het besproken verschijnsel:

- (a) respondenten die zichzelf extreem rechts zien (positie 10) plaatsen nimmer de VVD rechts van zichzelf, gemiddeld plaatsen zij deze partij links van zichzelf;
- (b) respondenten die zichzelf extreem links beschouwen (positie 1) plaatsen nimmer de VVD links van zichzelf, gemiddeld plaatsen zij deze partij rechts van zichzelf;
- (c) respondenten die de VVD extreem rechts plaatsen (op positie 10) bevinden zichzelf gemiddeld linkser dan op positie 10; enzovoorts.

Het soort uitspraken dat Croon en Stouthard doen zijn evenmin als de bovengenoemde extreme voorbeelden empirische vondsten, maar nood-

zakelijkheden gegeven de eindigheid van de gebruikte links-rechts schaal (er is nu eenmaal geen positie 11, etc.) en gegeven een selectie van de te vergelijken groepen op basis van hun *relatieve* positie ten opzichte van de VVD. In termen van Cook en Campbell's (1979) inventarisatie van validiteitsbedreigingen en onderzoeksartefacten is hier sprake van een combinatie van selectie en regressie (naar het gemiddelde)³.

2. Het kernstuk van de analyses van Croon en Stouthard bestaat uit een singuliere waardendecompositie van de afwijkingen ten opzichte van het over-all gemiddelde van de (gemiddelde) percepties van de partijen van elk van de 10 op hun eigen links-rechts positie onderscheiden groepen (zogenoemde zelfscoregroepen). Daarmee worden dus *niet* de *oorspronkelijk* ter discussie staande *gegevens* zelf (de gemiddelde percepties van elk van de groepen) geanalyseerd, *maar* een via enkele bewerkingen (het zogenaamde dubbelcentreren) hieruit afgeleide matrix van *deviatie-scores*. Er wordt echter niet vermeld welke consequenties die bewerkingen hebben. Uit de bijgeleverde appendix blijkt dat als 'de afwijkingen van de elementen ten opzichte van het globaal gemiddelde klein zijn in vergelijking tot het gemiddelde zelf (...) dergelijke matrices een zeer goede rang 1 benadering toestaan' (p. 355). Dit verschijnsel wordt aangeduid als een 'euvel' wat verholpen zou kunnen worden door het dubbelcentreren van de gegevens waarna dit verschijnsel (rang 1 benadering) niet meer optreedt. In iets minder technisch jargon komt dit op het volgende neer. Een analyse van de oorspronkelijke gegevens levert waarschijnlijk een resultaat op (rang 1 benadering) dat onze valideringsanalyses ondersteunt, namelijk dat er een grote mate van overeenstemming bestaat tussen zelfscoregroepen voor wat betreft hun partijpercepties. Kennelijk is dit een 'euvel' waaraan via dubbelcentreren van de matrix iets moet worden gedaan. Er staat dan niet meer voorop vast te stellen in welke mate er overeenstemming tussen de zelfscoregroepen bestaat, maar men richt zich op de structuur van de *afwijkingen* (ongeacht hoe klein) van volstreekte overeenstemming. De relevantie hiervan lijkt ons echter wel afhankelijk van het antwoord op de oorspronkelijke vraag die Croon en Stouthard echter niet hebben gewent te beantwoorden. Doordat niet wordt aangegeven hoe groot de verschillen in perceptie tussen de subgroepen zijn in verhouding tot de overeenkomsten (bijvoorbeeld in termen van verklaarde variantie, kwadraten-sommen of iets dergelijks), blijft onduidelijk of *eventuele* systematische effecten een belangrijke correctie zouden aanbrengen op het door ons geschetste beeld, of dat zij verfijningen op de vierkante millimeter zouden zijn.

3. De bespreking door Croon en Stouthard van de uitkomsten van hun analyse, grafisch weergegeven op p. 349 van hun artikel, is voor een deel

onjuist en voor een deel selectief naar slechts die aspecten die hun vermoedens bevestigen. Zo wordt (p. 350) opgemerkt: 'respondenten die zichzelf als links beschouwen, de groepen 1 t/m 4, scoren de rechtse partijen extra rechts en de linkse partijen extra links'. Gegeven de figuur met resultaten is dit onjuist. Twee van deze zelfscoregroepen zien namelijk de PvdA (een linkse partij) juist ietsje rechtser dan gemiddeld en tegelijk het CDA (een rechtse partij) wat linkser dan gemiddeld. Een opmerking over respondenten die zichzelf als rechts beschouwen (waarschijnlijk zijn hier de zelfscoregroepen 7 t/m 10 bedoeld) suggereert op analoge wijze ten onrechte dat de afwijkingen van het gemiddelde voor al deze groepen eenzelfde patroon vertonen⁴.

Over het CDA wordt opgemerkt dat haar positie merkwaardig zou zijn waarbij, vooral voor extreem rechtse groepen (9 en 10) de mogelijkheid van een andere 'vulling' van het links-rechts begrip naar voren wordt gebracht, namelijk in termen van geloof. Ad hoc en selectief wordt ter ondersteuning van deze suggestie het materiaal bezien. De positie van de PPR (wordt door deze groepen ietsje rechtser dan gemiddeld gezien) wordt ermee in overeenstemming geacht. Niet vermeld wordt dat in dit opzicht de positie van de PPR zeer sterk lijkt op die van de CPN en de PSP; moeten wij nu afleiden dat ook deze partijen door rechtse mensen als christelijk worden gezien? Ten aanzien van de vraag waarom de posities van de SGP en GPV evenmin met de genoemde suggestie stroken wordt gesteld dat die 'onbeantwoord' moet blijven.

Dit alles komt ons niet als overtuigend over, noch voor wat betreft de geclaimde aanwezigheid van (uitgesproken) interacties tussen eigen positie en percepties, noch voor wat betreft een andere cognitieve vulling van de begrippen links en rechts voor rechtse respondenten.

Al met al hebben Croon en Stouthard niet duidelijk kunnen maken dat er een uitgesproken en eenduidig assimilatie- of contrasteffect bestaat waardoor onze conclusie van redelijk bevredigende homogeniteit van de gegevens onhoudbaar is geworden. Eerder lijkt, ook in hun analyse, een *gebrek* aan structuur in de (geringe) afwijkingen van volledige overeenstemming tussen subgroepen te bestaan. De onderlinge positionering van de partijen en de zelfgroepenvectoren in de gegeven figuur is zodanig dat vrijwel geen enkele uitspraak gedaan kan worden zonder een aanmerkelijk aantal uitzonderingen te constateren. De vraag dringt zich dan ook op of hier niet teveel wordt gekapitaliseerd op (na het dubbelcentreren overgehouden) ruis en steekproefvariantie.

Van nogal andere aard is een vraagpunt over onze valideringsprocedure dat door De Hoog naar voren is gebracht⁵. In het door Bronner en De Hoog gedane onderzoek is op vergelijkbare wijze als door ons met behulp

van MINISSA onderzocht of een links-rechts schaal één, of impliciet meerdere verschillende cognitieve dimensies aanboort. Zij kwamen daarbij steeds op een verwerping van de hypothese van een éénduidige betekenis maar vonden 3 verschillende assen ('aspecten' van betekenis) in hun oplossingen. Het enige verschil in de procedure betreft de constructie van de gelijkenissenmatrix welke met MINISSA geanalyseerd wordt. De mate van gelijkenis op een links-rechts schaal tussen partijen is door hen gemeten aan de hand van het aantal keren dat deze partijen eenzelfde positie wordt toegekend. Wij laten daarentegen in de bepaling van hoe zeer partijen op elkaar gelijken ook meespelen hoe dicht zij bij elkaar worden gezet als ze niet op exact dezelfde plaats staan. Technisch gezegd: in beide procedures worden gelijkenissen bepaald door middel van een Minkowskimetrik op de links-rechts scores van partijen. Bronner en De Hoog gebruiken hiertoe een soort dominantiemetrik, terwijl wij voor een Euclidische vorm kiezen (p. 229-232). Bij de hieropvolgende MINISSA-analyse wordt in beide procedures met een Euclidische metrik gewerkt. Het is duidelijk dat het verschil in gerapporteerde uitkomsten toe is te schrijven aan het verschil in de constructie van de nader te analyseren gelijkenissengegevens. De tegenwerping dat wij met onze resultaten een artefact in handen hebben dat (deels) het gevolg zou zijn van het hanteren van een Euclidische metrik voor zowel de constructie van de gelijkenissen als voor de nadere analyse daarvan lijkt ons onjuist. Wij rapporteren immers ook dat niet elke 'rating scale' via deze procedure noodzakelijkerwijs valide bevonden wordt (zie het empirische tegenvoorbeeld op pag. 244). Wel komt het ons voor dat de door Bronner en De Hoog gehanteerde procedure het evidente nadeel heeft dat slechts een zeer klein deel van alle beschikbare informatie wordt gebruikt. Slechts als twee partijen op dezelfde positie worden geplaatst draagt dat bij aan hun gelijkenis. Als ze verschillend worden geplaatst wordt de mate van verschil verder als irrelevant beschouwd. Dit laatste komt ons niet als zinvol voor. Het negeren van deze wel beschikbare empirische informatie houdt volgens ons mede in dat niet meer de eenduidigheid van de *gehele* links-rechts schaal onderzocht wordt en dat de afwijkende resultaten dan ook niet zonder meer als tegenwerpingen tegen onze interpretatie kunnen worden beschouwd.

Links-rechts percepties zijn in alle tot nu toe besproken analyses (Bronner en De Hoog, Croon en Stouthard, wijzelf) gemeten met behulp van een 10-puntsschaal. Zo'n schaal heeft een aantal nadelen als grofheid en gebrek aan discriminerend vermogen, een onbekende en niet te standaardiseren calibratie, mogelijke bodem- en plafondeffecten. Mede om deze redenen hebben wij in ons proefschrift de suggestie geopperd de mogelijkheden na te gaan van het gebruik van andere meetprocedures, van de soort zoals

aangeduid met de termen 'magnitude estimation' en vergelijkingsmethode. In de loop van 1983 zijn door Saris en Van Doorn zulke experimenten uitgevoerd. Uit een voorlopige rapportage (Van Doorn c.s., 1984) kunnen voor de hier aan de orde zijnde vragen over de validiteit van links-rechts percepties in ieder geval de volgende resultaten worden gereleveerd:

- respondenten zijn in het algemeen zeer consistent in hun percepties. Als zij deze percepties op verschillende wijze moeten uitdrukken (10 puntschaal, in getallen ten opzichte van een standaard, in lijnlengtes ten opzichte van een standaard) liggen de onderlinge correlaties tussen verschillende vormen in het gebied van .85 en .96. Als naar de 2 als meest betrouwbare en discriminerende vormen (vergelijkende getallen en lijnen) wordt gekeken blijkt dat hooguit slechts een paar percent van de respondenten het links-rechts onderscheid niet consistent kan toepassen.
- hoewel er uiteraard verschillen tussen individuen bestaan voor wat betreft hun partijperceptie zijn deze zodanig gering dat er geen reden is 'to abstain from one dimension for the major parties in the Dutch party space' (p. 8). De voornaamste verschillen blijken samen te hangen met verwarring en/of verschil van mening over de positie van de Centrumpartij.

5. Overige punten

De verklaringen van stemgedrag die met behulp van links-rechts gegeven kunnen worden zijn noch perfect noch volledig. Dat zij niet perfect zijn moge tot geruststelling dienen van hen die bevreesd zijn dat de kortste afstand hypothese sterk door response effecten bevestigd zou worden (Middendorp, 1983: 495; Irwin 1983)⁶.

Incorrecte verklaringen vanuit kortste links-rechts afstand geven de noodzaak aan naar andere determinanten te zoeken voor stemgedrag. Deze noodzaak bestaat eveneens vanuit de onvolledigheid van verklaringen uit kortste afstand: het komt regelmatig voor dat meerdere partijen op gelijke, kortste afstand van de kiezer staan zodat een 'tie breaker' nodig is om deze lokale onafhankelijkheid op te heffen (zie ook ons proefschrift p. 304-5). Wij willen hierbij benadrukken dat al dit soort additionele verklaringen niet noodzakelijkerwijs hoeft te bestaan uit kenmerken die zinvol als dimensies kunnen worden opgevat. Niet alle denkbare invloeden naast links-rechts zijn immers van een aard dat zij voor *alle* partijen relevant zijn, hun betekenis is vaak slechts voor een gedeelte van de partijen of voor een gedeelte van de links-rechts ruimte gedefinieerd. Daarnaast is het voor zulke additionele factoren zeer wel mogelijk dat zij sterk samenhangen met links-rechts, wat ook een interpretatie als een onafhankelijke extra dimen-

sie bemoeilijkt. Eerder lijkt er dan sprake van een zekere 'overlay' die ook slechts lokaal in het continuüm van betekenis is.

Door sommigen (onder andere Middendorp, 1983: 496) is gesteld dat onze interpretatie van kiezersgedrag als rationeel en gebaseerd op een relatief stabiele eigen ideologische positie ertoe zou moeten leiden dat ouderen (als gevolg van leergedrag) vaker via kortste afstand zouden stemmen dan jongeren. Empirisch is deze veronderstelde implicatie niet juist (Van der Eijk en Niemöller, 1983c; Maas c.s. 1984), zij is echter evenmin logisch noodzakelijk. Zij veronderstelt ten onrechte dat de perceptie van de partijen op individueel niveau ook volstrekt stabiel is. Dit laatste zal in het algemeen niet het geval zijn. De veronderstelde convergentie naar uiteindelijk volstreekte optimale keuze vanuit links-rechts wordt doorbroken doordat de kiezer zich in een omgeving bevindt waarin de partijen zich in grotere of kleinere mate heen en weer bewegen in de links-rechts ruimte. Verder veronderstelt deze redenering ten onrechte dat ten opzichte van links-rechts additionele verklaringen voor stemgedrag slechts voor jongeren relevant kunnen zijn.

Een laatste punt tenslotte is, voor zover wij weten, nog niet door anderen in de discussie naar voren gebracht. Het in ons proefschrift voorgestelde model en de uitwerking daarvan is gebaseerd op links-rechts percepties en zelfplaatsingen die alle *punten* op het continuüm zijn. Elders (1979) hebben wij naar voren gebracht dat dit vanuit een aantal inhoudelijke overwegingen niet geheel gelukkig is, zij het dat een dergelijke representatie het gemak heeft van eenduidig gedefinieerde ruimtelijke relaties. Het is echter zeer wel indenkbaar dat men percepties en eigen posities conceptualiseert als *segmenten* van het continuüm. Empirisch lijkt een dergelijke notie aan te sluiten bij informatie over subjectieve waarschijnlijkheden van kiezers om op de diverse partijen te stemmen (Van der Eijk en Niemöller, 1984a). Het ligt voor de hand dat met een dergelijke aanpak het afstandsbeleg niet meer op de eenvoudige wijze kan worden gehanteerd als nu gebeurt. Eerder is dan een probabilistisch model vereist dat op individueel niveau niet zozeer tot unieke voorspellingen leidt maar tot verdelingen van kansen om op de diverse partijen te stemmen. Op geaggregeerd niveau kunnen hieruit eenvoudig voorspellingen van verkiezingsresultaten worden afgeleid. In principe zou met een dergelijk model een directere aansluiting gevonden kunnen worden bij vragen over het politieke effect van veranderingen in ideologische positionering van partijen en kiezers dan de huidige modellen toelaten.

Noten

1. Het zij benadrukt dat 'party-competition' en 'kiezersgedrag' niet twee kanten van dezelfde medaille zijn, maar twee verschillende verschijnselen. Slechts onder zeer specifieke omstandigheden zullen zij empirisch goed op elkaar aansluiten. De mate waarin deze aansluiting bestaat is zelf een belangrijk onderwerp voor empirisch onderzoek dat direct van betekenis is voor democratietheorieën.
2. Zowel de Nederlandse kring voor de wetenschap der Politiek als de NESPOB (werkgemeenschap Methoden en Technieken) heeft een besprekings- en discussiebijeenkomst aan ons proefschrift gewijd. Daarnaast zijn er op schrift gestelde commentaren in de publicaties van Middendorp (1983) en Croon en Stouthard (1984), alsmede de papers van Van Doorn et al. (1984) en Maas et al. (1984) waarin een aantal hier ter zake doende analyses worden gerapporteerd.
3. Dit soort artefacten blijkt overigens in onderzoek naar de onderlinge relatie van kiezers en partijen in éénzelfde ruimte wel vaker voor te komen. In stelling 1 van Niemöller bij ons proefschrift wordt een ander gangbaar artefact besproken.
4. Hiernaast zijn enkele opmerkingen over de perceptie van groepen 9 en 10 van de BP en DS'70 in strijd met de gepresenteerde figuur.
5. Bijeenkomst werkgemeenschap Methoden en Technieken van NESPOB, 1983.
6. Tegen de omgekeerd aan die van Croon en Stouthard veronderstelde assimilatiegedachte dat kiezers hun eigen voorkeur aanpassen aan de perceptie van de geprefereerde partij pleit in ieder geval dat individuele zelfplaatsingen die over 4 onafhankelijke metingen bij dezelfde respondenten zijn vastgesteld in de loop van ruim 1½ jaar, (latent) stabiel blijken te zijn, ook voor degenen die van partij wisselen (Van der Eijk en Niemöller, 1983c).

Literatuur

- Andeweg, R. B., *Dutch voters adrift. On explanations of electoral change 1963-1977*, Leiden (proefschrift) 1982.
- Bronner, A. E. en R. de Hoog, *Politieke voorkeur: oordelen en beslissen*, Amsterdam (proefschrift) 1978.
- Converse, P. E., The concept of a normal vote, in: Campbell, A. et al. (eds.), *Elections and the political order*, New York (Wiley) 1966.
- Cook, T. D., en D. T. Campbell, *Quasi-experimentation. Design and analysis issues for field settings*, Chicago (Rand McNally) 1979.
- Croon, M. en Ph. Stouthard, De links-rechtsschaal. Een commentaar bij het proefschrift van Van der Eijk en Niemöller, *Acta Politica*, 19, 1984, p. 343-357.
- Doorn, L. J. van, C. F. Maas en W. E. Saris, *The evaluation of different measurement instruments for the left-right scale*, Paper, Joint Sessions of ECPR, Salzburg 1984.
- Downs, A., *An economic theory of democracy*, New York (Harper & Row), 1957.
- Eijk, C. van der, en B. Niemöller, *Some propositions for the seminar on spatial models in political science*, Erasmus Universiteit Rotterdam, 20 december 1979.

- Eijk, C. van der, en B. Niemöller, *Electoral change in the Netherlands*, Amsterdam (CT Press, proefschrift) 1983(a).
- Eijk, C. van der, en B. Niemöller, Stemmen op godsdienstige partijen sinds 1967, *Acta Politica*, 18, 1983(b), p. 169-182.
- Eijk, C. van der, en B. Niemöller, *Ideology, party identification and rational voting in the Netherlands*, Paper, Annual Meeting of APSA, Chicago 1983(c).
- Eijk, C. van der, en B. Niemöller, Het potentiële electoraat van de Nederlandse politieke partijen, *Beleid en Maatschappij*, juli-augustus 1984(a).
- Eijk, C. van der, en B. Niemöller, The Netherlands. From social segmentation to ideological competition. Te verschijnen in I. Crewe en D. Denver (eds.), *Electoral volatility and partisan change in western democracies*, London (Croom Helm; verschijnt winter 1984(b)).
- Irwin, G. A., De invloed van kandidaten op het stemgedrag. *Acta Politica*, 18, 1983, p. 183-199.
- Lipschits, I., *Links en rechts in de politiek*, Meppel (Boom) 1969.
- Maas, C. F., L. J. van Doorn en W. E. Saris, *Predicting the vote on the basis of the left-right continuum for the Dutch party space*. Paper, Joint Sessions of ECPR, Salzburg 1984.
- Middendorp, C. P., De veranderende Nederlandse kiezers: op drift of rationeel?, *Acta Politica*, 18, 1983, p. 489-497.
- Niemöller, B., Links en rechts in de zeventiger jaren, in C. van der Eijk (red.), *Longitudinaal Enquête onderzoek. Mogelijkheden en problemen*, Amsterdam (Medelingen van de FSW-A, nr. 6/7), 1980, p. 221-280.
- Schmidt, O., Politieke partijen en internationale veiligheid, in: J. Brinkse e. a. (red.), *Wapens in de peiling. Opinieonderzoek over internationale veiligheid*, Den Haag (Staatsuitgeverij, Clingendael-reeks deel 4), 1984, p. 73-110.
- Schattschneider, E. E., *The semi-sovereign people*, New York (Holt, Rinehart & Winston) 1960.

Literatuur

Kernbewapening, ontwapening, wapenbeheersing en veiligheidsbeleid

Een overzicht van 'beleidsgerichte' literatuur

K. Koch

In de afgelopen jaren is een veelheid van boeken verschenen op het gebied van kernbewapening, ontwapening, wapenbeheersing en veiligheidsbeleid. Aan deze aanzienlijke publicitaire activiteit zal de massale publieke belangstelling voor deze problematiek, die zeker mede veroorzaakt werd door verontrusting over de mogelijke toevoeging van allerlei nieuwe wapensystemen (kruisraketten, Pershings II, MX, ruimte- en laserwapens etc.) aan de toch al rijk gevulde arsenalen, niet vreemd zijn geweest.

Naast de min of meer specialistische literatuur, waarin historische, politicologische en militair-strategische analyses van de ontwikkeling van het denken over de kernwapenproblematiek worden geboden¹, zijn er de op een wat breder publiek gerichte boeken, waarin politicologen, historici, diplomaten en militairen op basis van hun specifieke analyse van de situatie de richting aangeven, waarin een 'oplossing' voor de onderhavige problemen gezocht zou kunnen worden.

Nu met de naar het schijnt wat tanende publieke belangstelling voor de kernwapenproblematiek ook het aanbod van dit soort 'wat te doen' boeken afneemt, is het tijd om te proberen de balans van deze literatuur op te maken. Het gaat me er daarbij vooral om te onderzoeken op welke wijze een aantal voor de hand liggende kwesties in deze literatuur behandeld wordt: de mogelijkheden van een kernwapenvrije wereld; de waarde van verschillende op oorlogsvoorkoming gerichte strategieën en de al dan niet oorlogsvoorkomende werking van kernwapens; de contouren van een optimaal veiligheidsbeleid en de daarmee samenhangende strategie en samenstelling van de bewapening; de oorzaken van de huidige bewapening dynamiek en de mogelijkheden om deze te beteugelen en tenslotte het vraagstuk van de Westeuropese veiligheid.

War-fighters en irresponsible idealists

De veelheid van literatuur – ik behandel hiervan overigens alleen de